

RASPRAVE O NOVIM / ALTERNATIVNIM POKRETIMA U JUGOSLAVIJI

STJEPAN GREDELJ

Centar za filozofiju i društvenu teoriju IDN, Beograd

U tekstu se iznose inicijalni rezultati istraživanja novih društvenih pokreta u Jugoslaviji, koji se odnose na: a) teorijska razmatranja novih pokreta, b) samorefleksiju pripadnika pokreta i c) javna i ideološka reagovanja na pokrete, uključujući i pojavu protivpokreta.

Osnovni cilj teksta je da razmotri i prokomentariše nekoliko različitih percepcija novih/alternativnih društvenih pokreta, koje proizlaze iz tri nivoa posmatranja, od kojih su dva unekoliko komplementarna: to su teorijske refleksije ove pojave i samorazumevanje teoretičara-pripadnika pokreta — dok treći ukazuje na tzv. javne, kao i ideološke percepcije iste pojave.

Dok prva dva nivoa nesumnjivo daju više elemenata za prepoznavanje trendova u kojima se može kretati racionalna i argumentovana diskusija o pokretima, treći, naprotiv, ukazuje na njene granice, i otuda mora biti predmet posebnog teksta, tako da će ovde biti samo naznačen.

Društveni pokreti, koji su po samorazumevanju novi i/ili alternativni, od momenta svog pojavljivanja u jugoslovenskom društvenom prostoru početkom osamdesetih godina, izazivaju značajnu pažnju ne samo društvenih teoretičara već i šire javnosti. Publicitet koji se daje aktivnostima ovih pokreta smešten je u širokom rasponu od uglavnom emotivnog prihvatanja i simpatija za njihove inicijative, preko pokušaja njihovog teorijskog utemeljenja i objašnjenja *in vivo*, pa sve do dubokog nerazumevanja, energičnog i malicioznog odbacivanja i ideološkog anatemisanja — pri čemu prvenstveno ova poslednja vrsta reagovanja pati od nedostatka ikakvih jačih argumenata osim rutinskog svrstavanja 'alternativnih gibanja' u kontingent »pomodnih«, »subverzivnih«, »specijalnoratovskih«, »neprijateljskih« itd. — ukratko: »neprihvataljivih« pojava.

Pojavljivanje pokreta korespondira s odvijanjem nekoliko značajnih i dalekosežnih društvenih procesa (i njihovih efekata) koji su začeti u vremenskom periodu neposredno prethodećem 'eri pokreta' — od sredine sedamdesetih do početka osamdesetih godina. Među tim procesima, po mom mišljenju, najupečatljiviji su sledeći:

a) akceleracija ozbiljne ekonomske, političke, legitimacijske i moralne, dakle duboke društvene krize, nakon dekade pseudo-prosperiteta u prethodnom periodu »potrošačkog neostaljinizma«;

b) rastuća kriza odnosa u jugoslovenskoj federaciji/konfederaciji (inicirana Ustavom iz 1974. godine), koju nadalje pospešuje nagomilano nezadovoljstvo uglavnom administrativnom raspodelom siromaštva između federalnih jedinica;

c) Smrt Josipa Broza u proljeće 1980. nije stvorila situaciju »le roi est mort, vive le roi!«, jer se iz mase drugorazrednih, dotad uglavnom egzekutivnih političara-vodonoša u političkom sistemu, koji je godinama, tj. decenijama bio izgrađivan na autoritetu harizme i »ulozi ličnosti u istoriji«, nije mogao izdvojiti ozbiljan pretendent na »fotelju« pokojnog lidera. Politički sistem je iznenada bio depersonalizovan (što samo po sebi nije loše) ali i paralisan beznađežnom utopljenošću federalne kadrovske politike u milje međusobno sumnjičavih naciokratija. Logična konsekvenca te paralize bio je uspon lokalnih »lendlordova« i dogovorna raspodjela neograničene, iako parcijalne moći, na principima nemešanja u 'unutrašnje' stvari svakog »feuda«. Uporan i intenzivan angažman na ozbiljenju slogana »jake republike — slaba federacija« vodio je produbljenoj dezintegraciji i destabilizaciji jedinstvenog društvenog prostora Jugoslavije (ako je on ikada i postojao);

d) proces »nacionalne renesanse«, koji je najintenzivniji u najrazvijenijem, odnosno najnerazvijenijem delu zemlje (Slovenija, Kosovo) i koji, sledstveno tome, ide u posve oprečnim pravcima: s jedne strane, k sve upornijim zahtevima za liberalizaciju i demokratizaciju društvenih odnosa, iako (ipak samo) unutar 'sopstvenog' nacionalno-kulturnog prostora (Slovenija) i, s druge strane, nasuprot tome, k retrogradnom, nasilnom i agresivnom nacionalnom romantizmu istorijski zakasnele albanske nacije na Kosovu;

e) napokon, iako ne i na poslednjem mestu, rastvaranje i raspad manje-više artificijelnog uniformnog kulturnog obrasca, gajenog u formi tzv. »samoupravnog realizma« (što nije samo terminološki pandan »socijalističkom realizmu«), koji je počeo, s jedne strane, 'novim' tematizovanjem (do tad uglavnom oficijelne) monističke predstave istorije te, s druge strane, izbijanjem u prvi plan dugo zapretenog pluraliteta kulturâ, gde se, pored nacionalnih, pojavljuju i alternativne subkulture, pre svega, mladih.

Kako je to već postalo uobičajeno, u tzv. socijalističkim sistemima inicijalni impulsi za novu društvenu pojavu, nove/alternativne društvene pokrete, potekli su upravo iz kulturne sfere, uspostavljanjem »alternativne kulturne scene« u Sloveniji — pre svega sa širenjem pank-pokreta i pank subkulture, a potom i pokreta Neue Slowenische Kunst (avangardna slikarska grupa Irwin i rock grupa Laibach).

Demistifikacija monizma prrošlosti (oficijelne istorije) pospešivala je i porast upitnosti nad monizmom (sve lošije) sadašnjosti i nastojanjima ka održavanju **statusa quo**, tj. monizma mogućnosti i u budućnosti. Put od spoznaje nekih dugo prikrivenih ili mistifikovanih trauma autohtonog staljinizma (Goli otok, Dahauski procesi), preko sve glasnijih zahteva za legalizaciju i nesankcionisanje tzv. protesta savesti i omogućavanje civilnog služenja vojnog roka (pre svega u nekim omladinskim glasilima — Katedra, Mladina), pa do prihvatanja pojma 'socijalističkog civilnog društva' kao primerenog polja

artikulacije i afirmacije potreba, interesa i vrednosti individue, tj. građanina, te tradicionalno zanemarene i potisnute kategorije 'socijalističke' teorije i prakse — označavao je ujedno početak otimanja »progutanog« (suspendovanog) društva iz čeljusti modernog dvoglavog Levijatana, jednopartijske države/državne, tj. državotvorne partije.¹

Prve reakcije nosilaca političke moći bile su (opet uobičajene) oštre i **deja vu**: različiti oblici pritisaka i represije protiv pripadnika pank i alternativnih umetničkih grupa, sprovedenih uglavnom preko organa civilne i vojne bezbednosti, te vojnih sudova koji su sankcionisali protest savesti kao krivično delo, kombinovani su s permanentnom ideološkom kampanjom u kontrolisanoj štampi i ostalim sredstvima dirigovane »javnosti«. U samoodbrani autonomije, građanskog i ljudskog dostojanstva progonjenih pripadnika alternativnih grupa spontano su počeli nastajati novi/alternativni društveni pokreti.

Pokušaji teorijskog objašnjenja pokreta i oblici samotematizovanja teoretičara/pripadnika pokreta

Teorijska razmatranja novih društvenih pokreta nisu u jugoslovenskoj društvenoj teoriji ni brojna niti su (dosad) izlagana na sistematičan način, te može stajati teza da još nije moguće govoriti o postojanju koherentne teorije novih društvenih pokreta na našem prostoru. Oni su najčešće razmatrani uzgred, kao deo promišljanja širih pojava i problema, kao što su kriza jugoslovenskog društva i sistema tzv. »realnog socijalizma«, a posebno političkih kriza u njima, uključujući krize legitimnosti i legaliteta.

S druge strane, ni teorijski uvid 'iznutra', od strane pojedinih teoretičara-učesnika u pokretima, nisu osobito razvijeni. Ova činjenica je dobrim delom posledica nekoliko izrazitih tendencija koje se ispoljavaju pri samotematizovanju pokreta. To su:

1. teorijski eklekticism,
2. određena (doduše, ne opšta, niti bezrezervna) sumnjičavost prema 'teoretisanju', koja je posledica ponekad prenatlaženog zaziranja od mogućeg 'podleganja dogmatizmu',
3. iz toga sredstveno proizlazi izrazitiji naglasak na, prvenstveno, praktično »rešavanje problema svakodnevnog života **hic et nonc**« i
4. kao neizbežna posledica katkad gorljivog insistiranja na »potpunom« diskontinuitetu između 'novih' i 'klasičnih' (radničkih borbi) i 'medijarnih' (studentskih i borbi za građanska prava) pokretâ; — ova distanca, bar u našim uslovima, deluje dosta nategnuto — javlja se delimična samoizolacija,

* Tekst predstavlja skicu za istraživanje novih društvenih pokreta u okviru projekta »Glavne tendencije društvenih promena i mogućnosti razvoja jugoslovenskog društva« koji je do makroprojekta »Struktura jugoslovenskog društva«, na kojem radi Konzorcij instituta društvenih znanosti u SFRJ.

Kraće verzija ovog teksta prezentirana je kao saopštenje na međunarodnoj konferenciji »Social movements as a force of de-alienation«, održanoj u organizaciji ISA RC Comités 36 i 10, na IUC u Dubrovniku, od 14. do 18. marta 1988, kao i na internoj tribini Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu.

¹ »Polje delovanja' partije nije civilno društvo; partija nije situirana u civilnom društvu ... Partija može da postane država, ni u kom slučaju ne može postati civilno društvo.« (T. Mastnak, »Radnički pokret i novi društveni pokreti«, MARKSISTICKA MISAO, 4/1986, str. 40).

te se može govoriti o pojavi svojevrsnog novog/alternativnog (ipak!) dogmatizma i sektaštva.

Teorija

Teorijska razmatranja novih/alternativnih društvenih pokreta u Jugoslaviji konvergiraju u nekoliko tačaka:

— ovi pokreti izražavaju nastojanja k **promeni** postojećih društvenih uslova²;

— oni ukazuju na rast **socijalnih konflikata**, koje različiti autori delimično drugačije imenuju, iako ukazuju na slične probleme (recimo, jednom se naglašava konflikt između poretka i pokreta, drugi put između civilnog društva i države, a treća mišljenja — zajedno sa Habermasom — ukazuju na konflikt između 'sveta života' i sistema, itd.);

— konflikti su, bar u nekim dimenzijama, nadrasli okvire industrijskog konflikta (oblast proizvodnje i raspodele) i sada su u većoj meri koncentrisani oko **kvaliteta života** u svim njegovim dimenzijama;

— napokon, rešavanje navedenih problema zahteva transformaciju ciljeva i oblika socijalne akcije i, otuda, promene u 'optici' njihovog posmatranja.³ Napuštanju tradicionalnog pojma političkog delovanja i tradicionalnih oblika institucionalne organizacije, novi pokreti su inicirali nove načine i promovisali nove subjekte društvene promene, propitujući i stavljajući na kušnju mit o 'jednom za uvek' uspostavljenom subjektu društvenog razvoja i progressa (zvao se on 'radnički pokret' ili njegova avangarda — Partija).

Pojava društvenih pokreta obeležava konačno dovršenje procesa razdvajanja političke države od civilnog društva. Društveni pokreti izrastaju iz osnovnih karakteristika civilnog društva, ali su u biti usmereni prema političkom pokretu. Njihova dalja osobenost je da, kao što se ne mogu konstituisati bez postojanja elementarne demokratske javnosti, tako su istovremeno oni i konstitutivni elemenat političke javnosti u datom društvu.⁴ Slažući se s tvrdnjom Agneš Heler da je nužan uslov koji treba da ispune pokreti, da bi uopšte bili delotvorni, u tome da treba da izrastaju iz određenog sistema potreba, isti autor ustvrđuje da su pokretačke snage novih društvenih pokreta nezadovoljne ili nedovoljno zadovoljene socijalne, političke i kulturne potrebe, među kojima se po opštosti, značaju i kvalitetu izdvaja nedostatak (nezadovoljene potrebe) slobode i demokratije.⁵

Zagorka Golubović u svom razmatranju novih/alternativnih društvenih pokreta (ona koristi oba atributa) nastoji da ih ukoreni u kontekst krize jugoslovenskog društva, rekonstruišući njen izvor u »zaokretu k restaljinizaciji« tokom 70-tih godina, koji je bio tvrdi odgovor na emancipatorske zahteve pokreta studenata i omladine s kraja šeste decenije.

² »Društveni pokret možemo definisati kao oblik kolektivne akcije gdje manja ili veća grupa ljudi nastoji da promjeni neki segment ili cjelinu postojećeg društva, njegovu kulturnu i političku strukturu.« (M. Oklobdija, »Novi socijalni pokreti«, **REVIJA ZA SOCIOLOGIJU**, 3—4/1985, str. 142.)

³ »Ako, čak, novi socijalni pokreti, uzeti posebno, ne nude ništa posebno značajno, oni ukupno, kao pojava kmponirana iz brojnih heterogenih pokreta, oni otvaraju mogućnosti za ozbiljno propitivanje tradicionalne politike i poznate puteve društvene promjene.« (Ibid., str. 143.)

⁴ Vukašin Pavlović, **OBNOVA UTOPIJSKIH ENERGIJA**, IIC SSO Srbije i CIDID PSSOJ, Beograd, 1987, str. 8.

⁵ Ibid., str. 9.

Po njenom mišljenju, alternativni pokreti se mogu objasniti kao izraz otpora ovom 'novom kursu', te su otuda oni prvi autentični spontani pokreti u posleratnoj Jugoslaviji.⁶ Oni nisu ograničeni na samo jedan segment populacije kao, na primer, studentski pokret, a također se kvalitativno razlikuju od svih drugih oblika 'otvaranja' društva tokom 50-tih godina, iniciranih i dirigovanih odozgo.

Autorka ističe⁷ da autentična priroda delovanja novih društvenih pokreta proizlazi iz novih dimenzija kojima su oni obeležili društvenu dinamiku (konflikte), a to su: 1. nova perspektiva, 2. nova strategija i 3. nova vrednosna orijentacija.

1. Može se tvrditi da novi socijalni pokreti nisu prvenstveno usmereni na političke borbe, niti su najviše zainteresovani za promene uslova ekonomskog života. Oni najviše insistiraju na **stvaranju novog kvaliteta života** koji se prvenstveno vidi kao stvaranje uslova za **samodelatnost** kao oblik menjanja svakidašnjeg života. Oni, nadalje, ne pretenduju na ostvarivanje istorijskih ciljeva, već umesto toga ističu 'male stvari'. Delujući na rešavanju aktualnih neposrednih problema (borba protiv nuklearnog naoružanja, upropašćavanja prirodne sredine, protiv sile i bezakonja), novi društveni pokreti stvaraju uslove za jednu manje utopijsku viziju budućnosti — »lišene« navedenih problema.

2. Strategija novih društvenih pokreta ne oslanja se na **destrukciju** (postojećeg), već više na **kreiranje** alternativnih oblika života.

3. Samo alternativni oblici života mogu obnoviti vrednosti ličnosti, tj. samo oni omogućavaju otkrivanje nečijih kreativnih sposobnosti i afirmišu ljudsko biće kao vrednosti po sebi.

Uz ove nesumnjivo pozitivne ocene značaja novih društvenih pokreta, autorka postavlja i neka važna pitanja: kojim sredstvima se mogu promene društvenih uslova na mikro-nivou povezati s globalnom transformacijom društva; kakvi oblici samozaštite stoje na raspolaganju nepolitički usmerenom pokretu da se suprotstavi zloupotrebi moći onih koji njome nekontrolisano raspolažu i koji smatraju da »uguše« pokret, odnosno, kako se u biti politička borba (koja čak smera da promeni strukturu političke moći) može voditi isključivo nepolitičkim sredstvima?

U članku novijeg datuma »Društveni pokreti i društvene promene«⁸ srećemo se sa sistematičnim pokušajem objašnjenja novih društvenih pokreta u Jugoslaviji. Primenjujući Turenovu tipologiju pokreta (»društveni«, »istorijski«, »kulturni« i »politički«) u retrospektivnoj analizi pojave novih društvenih pokreta i tumačenju prirode njihovog samorazumevanja, Nebojša Popov nalazi da je njihov 'genetski kod' proizvod delovanja složenog spleta činilaca:

— erozije »istorijskog«, narodnooslobodilačkog pokreta⁹ tokom procesa nastajanja novog političkog poretka, uspostavljenog kao »vlasništvo« **samo jednog dela** pokreta. To je rezultiralo eliminacijom građanskog društva i političke demokratije;

⁶ »Mogućnosti reformi u socijalističkim zemljama«, SOCIOLOGIJA 4/1987, str. 497.

⁷ »O potrebi preispitivanja marksističkog shvatanja društvenih pokreta«, MARKSISTICKA MISAO, 4/1986, str. 10 et. pass.

⁸ SOCIOLOŠKI PREGLED, 4/1987, str. 37—51.

⁹ Turen ga definiše kao »organizovano delovanje za uspostavljanje kontrole nad procesom prelaza iz jednog tipa socijeteta u drugi.«

(Prema: V. Pavlović, op. cit. str. 66.)

— nikad dovršenog procesa nastajanja **radničkog pokreta** (započetog prvim 'socijalističkim štrajkovima' 1958. godine u Sloveniji) i

— nasilne dezintegracije **pokreta omladine** (1964—1974.) koji je težio promenama **unutar postojeće** stvarnosti i normativnog poretka, tako da o njemu možemo govoriti kao o »kulturnom pokretu«¹⁰ s političkim i socijalnim implikacijama i izvesnim potencijalom novih društvenih pokreta. Popov se implicitno slaže sa Z. Golubović da su, uporedo s produbljavanjem krize jugoslovenskog društva, jačala inicijalna jezgra novih društvenih pokreta, usmerena na »samoproizvodnju« društva i demokratizaciju države.

Okupljanje novih društvenih pokreta oko paradigme »civilnog društva«, s jedne strane, usmjerava njihovo delovanje na suzbijanje moći birokratske države nad društvom u društvenim konfliktima, koje otvara nove sfere demokratske autonomije i, s druge strane, **štiti demokratsko društvo** te, ukazivanjem na stvarne domene institucija i države, doprinosi njihovoj transformaciji.

»Praksa« u teoriji

Rekonstrukcija celovite teorijske samo-refleksije pripadnika novih društvenih pokreta suočava se s teškoćama koje proizlaze delom, kao što je već naglašeno, iz sumnjičavog stava prema teoriji uopšte, a delom (u onim retkim teorijskim razmatranjima) iz ponekad velikih razlika u upotrebi osnovnih pojmova i pomeranja njihovih značenja te, napokon, zbog fragmentarnosti i rasutosti tih samorefleksija po brojnim, najčešće pragmatiskim ili prigodnim publikacijama.

Društveni pokret se određuje »kao ciljano orijentisano delovanje neke grupe za sebe, s obzirom na kulturne i strukturne uslove akcije, koje je usmereno doseganju određenih modifikacija u relevantnoj sredini.«¹¹ Iz ovakvog određenja proizlaze ostale samoreflektovane karakteristike novih društvenih pokreta, odnosno njihovi **temeljni principi**: spontanost, neposrednost, pluralizam, autonomija i nezavisnost, nesklonost k avangardizmu i marginalnost.

Spontanost znači negaciju birokratizacije i podršku individualnoj inicijativi; neposrednost označava pojavljivanje pokreta u političkom sistemu bez posredovanja autentičnih interesa kroz klasičnu političku reprezentaciju; pluralizam znači da pokreti omogućuju protok različitih ideja, teorijskih i ideoloških koncepata i dijalog među njima; autonomija i nezavisnost su garancija da pokret neće postati transmisija ma koje dominantne ideje ili ideologije; odbacivanje avangardizma štiti pokrete od pojave 'jednakih' i 'jednakijih' grupa ili pojedinaca u njima; napokon, pokreti su marginalni u dva smisla: s jedne strane, oni se začinju u »belim mrljama« sistema, tj. u onim oblastima društvenog i kulturnog života koje su, sa stanovišta poretka, tretirane kao manje značajne;¹² s druge strane, pokreti su marginalni stoga što verovatno nisu u mogućnosti da bitnije utiču na celokupan razvoj društva.

¹⁰ Prema Turenu, »kulturni pokret predstavlja takav tip socijalnog pokreta u kojem transformacija kulturnih vrednosti igra primarnu ulogu, a socijalni konflikt se pojavljuje unutar procesa transformacije vrednosti«. (Ibid, str. 66.)

¹¹ G. Tomc, »Realno postojeći pokreti u socijalizmu«, **MARKSISTICKA MISAO**, 4/1986, str. 116.

¹² G. Tomc, ibid, str. 103.

Teorijsko ishodište samorefleksije pripadnika novih društvenih pokreta je Turenova »sociologija akcije« (otuda tvrdnja o teorijskom eklekticismu).¹³ Stav prema Turenovoj paradigmi sociologije je ujedno izvor donekle različite optike s kojom teoretičari-pripadnici pokreta pristupaju ovoj društvenoj 'pojavi' — u odnosu na 'klasične' teorijske pristupe. Može se, zapravo, zaključiti da se teoretičari-pripadnici pokreta slažu s 'klasičnim' teorijskim razmatranjima samo u dve tačke: da su alternativni društveni pokreti **nova** društvena pojava na našim prostorima i da su oni pojavni oblik ispoljavanja mnogo opštijeg pojma »socijalističkog civilnog društva«.¹⁴ No, i ova slaganja su dosta iznizansirana i u svakom slučaju nisu jednoznačna.

Najizrazitije neslaganje s 'klasičnim' teoretičarima ispoljava se u proceni izvora i prirode novih/alternativnih društvenih pokreta. Ne usvaja se, bez ostataka, »krizna paradigma«. Razlike proizlaze najverovatnije iz mnogoznačnosti, te otuda i različitog shvatanja pojma krize. Tomaž Mastnak smatra (zajedno sa Turenom) krizu formom duboke društvene transformacije, nastajanja novog načina proizvodnje, novog društva.¹⁵ Ignac Krivec¹⁶ također smatra da pokreti nisu samo proizvod društvene krize, te bi po njenom razrešenju prestali s delovanjem, već oni predstavljaju nov **kvalitet** u sadržaju i obliku društvenog delovanja.

Drugi nivo neslaganja može se uočiti u ocenama dometa i mogućnosti novih društvenih pokreta.

U kritičkom osvrtu¹⁷ na ovde analizirani tekst Z. Golubović u »Marksističkoj misli«, Gregor Tomc, u mišljenju autorke o novoj perspektivi i novoj strategiji koju nose novi društveni pokreti, uočava pridavanje njima preteranih mogućnosti i isticanje previsokih zahteva (da su pokreti vesnici »nove civilizacije«, nove personalnosti kao »renesanse humanizma« i obnove vrednosti ličnosti nasuprot mitu organizacije, itd.). Po Tomcu, iz ovakvih kvalifikacija i 'visokih' ocena koje pokretima daju »crveni« (tj. teoretičari »stvaralačko-marksiističke« provenijencije) 'proviruje' pokroviteljsko-instrumentalni odnos: kako iskoristiti nove društvene pokrete za socijalističku **emancipaciju** jugoslovenskog društva. Autor, inače jedan od najistaknutijih teoretičara-učesnika 'alternative', ističe da je u delovanju novih/alternativnih pokreta akcenat prešao s **emancipacije**, ujedinjavanja svih snaga u okrilju radničkog pokreta i samoupravnog socijalizma, na konkretne probleme potpuno konkretnih ljudi u našoj turobnoj svakodnevici.

Jednom reći, u stavu da će društveni pokreti biti uspešni utoliko ukoliko uspeju da uobličie prave (realne, moguće) projekte i ukoliko se »odlepe« od

¹³ »Turenova sociologija akcije omogućava shvatanje novih društvenih pokreta kao društvenih aktera/producenata društva. Sa novim društvenim pokretima u sociologiju se 'vraća akter'« (T. Mastnak, Op. cit. str. 20.)

¹⁴ Teorijsko ishodište pojma može se naći u nekim postmarksističkim teorijama države, posebno u tekstovima Johna Keanea, Jeana Cohena, Andre Gorza, Clausa Offea, Alaina Tourainea i Andrewa Aratoa. Ovi autori razmatraju nesposobnost i neefikasnost država tzv. »realnog socijalizma« da provedu ekonomske reforme. Oni ističu da ta nesposobnost proizlazi iz maksimalne koncentracije političke moći u rukama uske političke elite: ciljevi 'reformi' nisu prevazilaženje institucionalnih grešaka već popravci sistemskih 'slabosti', koji bi očuvali moć elita. Ekonomski šokovi i slomovi reflektuju se na političkom planu kao kriza legitimeteta, posebno kao kriza monopolističkog jednopartijskog sistema i 'partijske države'. Navedeni autori zaključuju da ovi sistemi mogu da prevaziđu inherentne blokade i paralizuju institucija jedino uspostavljanjem političke demokratije i pluralizma. Pošto je pod prethodnim uslovima društvo 'suspendovano' od države i onemogućeno da utiče na njene funkcije, oni razvijaju ideju alternativnog »civilnog društva«.

¹⁵ Op. cit. str. 18.

¹⁶ U Zborniku »Hladni mir in druge vroče teme«, Mirovni zvezki RK ZSM Slovenije, ABC 1, Ljubljana, 1986.

¹⁷ »Rdeče in zeleno«, Navedeni Zbornik.

opšteg i pređu na konkretno (I. Krivec) ogleda se, ipak, preokret i perspektive i strategije: čuveni slogan, istaknut na Sorboni 1968: »Budimo realni, tražimo **nemoguće!**« transformiše se u: »Budimo realni, tražimo **moгуće!**«.

Iz ovakvog preokreta proizlazi ponekad implicitno, a nekad i eksplicitno insistiranje na diskontinuitetu s »klasičnim«, odnosno »medijarnim« pokretima — pre svega sa studentskim pokretom i inicijativama za građanska prava (tzv. 'disidentima').

T. Mastnak¹⁸ otvoreno polemise s natruhama sektaštva u ideji potpunog diskontinuiteta napose s »disidentima/revizionistima«, uočavajući u tome nagoveštaje antiintelektualizma i antiteoricizma. On smatra da 'disidentstvo' i novi društveni pokreti, doduše, nisu isto, ali da nisu ni u suprotnosti; to su dva različita načina suprotstavljanja centrima, odnosno aparatima moći, između kojih postoji pre komplementarnost nego suprotstavljenost: 'disidentstvo' deluje na prostorima koje pokreti nisu pokrili, ili gde su bili zagušeni. Na primer, 'disidentska' borba za pravo misli i izražavanja i pravnu državu je, ne samo od univerzalnog civilizacijskog značaja, nego je bila **conditio sine qua non** pojave pokreta.¹⁹ Ako su novi društveni pokreti društvena opozicija državi, 'disidentstvo' označava »opoziciju« u vidu individualnog suprotstavljanja i egzistencijalnog angažmana. 'Disidenti' su »učili« društvo da govori i da se — suprotstavlja.

»Civilno društvo«,²⁰ drugi ključni pojam teorije novih društvenih pokreta, predstavlja nedržavnu sferu društva, odnosno onaj njegov deo koji nije pod neposrednom kontrolom državnih ili paradržavnih institucija. To je sfera nezavisnih institucija, paralelnih i alternativnih otuđenih centara državne moći i zvaničnog sistema. Civilno društvo može opstati jedino unutar okvira pravnog poretka, u pravnoj državi, s tačno utvrđenim granicama između političke države i društva. Ono je također pretpostavka za dosljednu demokratizaciju političkog sistema, jer obezbeđuje demokratske oblike političkog pluralizma i prostor za demokratsku opoziciju. Cilj ove opozicije nije **osvajanje** vlasti, već kontrola njenih nosilaca.

Demokratizacija društva također znači i kreativnu reafirmaciju javnosti. Nezanemarljiv oblik uspostavljanja nezavisne javnosti predstavljaju upravo društveni pokreti.

Novi društveni pokreti stvaraju nove vrste odnošenja i organizacionih oblika neposredne komunikacije s političkim sistemom, koja uključuje, pored tzv. »redovnog puta«, tj. delegatskog sistema, također i otvorenu raspravu, javne zahteve, radničke štrajkove, proteste, demonstracije, skupove, građan-

¹⁸ U polemikom odgovoru pod istim naslovom, »Rdeče in zeleno«, u navedenom Zborniku.

¹⁹ Tri su bitna uslova za delovanje društvenih pokreta u socijalizmu. »Prvi uslov je pravna država. To znači da moraju postojati pravila igre, koja ne važe samo za građane, već i za državu, njene institucije i činovnike. . . .

»Drugi uslov je postojanje društvenih pokreta je postojanje slobode misli, govora i udruživanja. Društveni pokreti mogu delovati jedino javno, zbog toga je bar minimalni stepen tih sloboda uslov da bi bilo koji pokret uopšte mogao da postoji. . . .

»Treći uslov je određeni stepen decentralizacije vlasti. Društveni pokret teži institucionalizovanosti, formalnopravnoj organizovanosti, mada ne u okviru države. Institucionalizacija omogućava društvenim pokretima da se kroz delovanje ispoljavaju u širem društvenom kontekstu. . . .« (Navedeno prema Biltenu »Pravo na različitost«, mirovne i ekološke grupe pri RK ZSM Slovenije, na srpskohrvatskom jeziku, bez datuma izdanja.)

²⁰ Za detaljnije upoznavanje s novijim raspravama o civilnom društvu korisni su rezultati zajedničkog projekta časopisa **POGLEDI** iz Splita i **GLEDISTA** iz Beograda, objavljeni u tematskim brojevima »Nove rasprave o civilnom društvu« — **POGLEDI** 1/1988, odnosno »Civilno društvo i socijalizam« — **GLEDISTA** 5—6/1988. **POGLEDI** donose i iscrpnu bibliografiju radova o civilnom društvu na slovenačkom jeziku.

sku neposlušnost, javno suprotstavljanje državi i druge oblike neposredne akcije.²¹ Pokreti su, napokon, bez sumnje, oblik političkog organizovanja kojim se teži ostvarivanju određenih ciljeva, među kojima osnovni **nije** držanje političke vlasti već promocija slobode individue i njene autonomne delatnosti.

U zaključku ovog, nesumnjivo fragmentarnog pregleda disputa između 'klasičnih' i 'alternativnih' teoretičara treba istaći da su razlike među njima najčešće više terminološke i taktičke nego suštinske prirode. Novi društveni pokreti su NOVI u onoj meri ukoliko se **strateški** razlikuju od »starih«. Tako oni umesto »marša kroz institucije« teže civilizovanju institucija i promociji svojih inicijativa kroz njih, umjesto apstraktne kritike državne »birokratije« ističu zahtev za uspostavljanje države kao racionalnog (u Weberovom smislu) središta institucionalnog sistema, očišćenog od »partokratskih«/»kadrokratskih« primesa. U skućenim uslovima koje imaju u društvima tzv. socijalističke provenijencije (u kojima se ni za jedan od uslova postojanja novih pokreta ne može tvrditi da je zadovoljen) ovi pokreti nužno dospjevaju do borbe za demokratske slobode i prava građana — kao uslova za realizaciju/promociju ma koje od 'postmodernih' potreba (kvaliteta života, individualizacije), pa se njihova alternativnost može najpre ispoljavati u sposobnosti da konvergiraju sa »starim« i »medijarnim« pokretima na ostvarenju **istog** cilja. Otuda je interferencija i koordinacija delovanja svih ovih pokreta ne samo nužna, već i neizbežna. Stoji svakako da se novi socijalni pokreti začinju na tačkama na kojima su 'stari' bili blokirani ili ugušeni; međutim, i obrnuto isto važi. Do bar primer koji pokazuje utemeljenost ove teze je formiranje Odbora za varstvo človeških pravic (dakle, oblika 'medijarne' inicijative), koji je apelovao i uglavnom naišao na opštu podršku, bar iz redova 'klasične' kritičke javnosti, u svom pokušaju odbrane elementarnih građanskih prava Janše, Borštnera, Tasića i Zavrla. I ovaj primer rečito govori da je zatvorenost u »zlatni kavez« nacionalne (ma koliko »emancipovane«) države prete opasnošću ne samo posvemašnje marginalizacije na globalnom planu, već i asimilacije i utapanja pokreta u okviru druge meta-ideologije — samodovoljnog i samozadovoljnog nacionalizma — koja ide ispod nivoa ne samo **civilnog društva** već i onih oblika društvene dinamike i otvaranja/razrešavanja konflikata koji se inače katkad »nadmoćno« ignorišu — marksističkog 'revizionizma' i/ili disidentstva, odnosno revandikacija klasičnih ili medijarnih pokreta.

Od ideoloških ocena novih pokreta do aveti protiv-pokreta

Iako bi za kompletnu sliku ideoloških reagovanja na nove/alternativne pokrete bila nužna **bar** detaljna analiza sadržaja svih napisa o njima u informativno-političkoj, revijalnoj i, napose, vojnoj štampi — za što ovde nema prostora — na osnovu letimičnog uvida u te napise, sporadične ili 'programske' istupe predstavnika establišmenta, vladajuće stranke ili Armije, mogu se uočiti tri talasa u ocenama novih pokreta.

1. Početni je talas bio obeležen uglavnom žestokim anatema i odbacivanjem **svih** novih inicijativa, uz neizbežno uvežbavanje i egzercir dobro znanih 'partitura bezbednosne kulture' (»ataci na društvo i njegove institucije«,

²¹ Navedeno prema izvoru iz napomene 19).

»društvena opasnost«, »sprega unutrašnjih i spoljnih neprijatelja«, tradicionalno bitkarstvo (»odlučna bitka protiv svih antisocijalističkih i antisamoupravnih pojava«) i ostale klišetirane sintagme, u koje više ne veruju ni njihovi autori. Izvesni umereniji i trezveniji tonovi, čak i u slovenačkoj partiji (»treba razdvojiti neprijateljske stavove od dobronamernih«, »na njih ne treba odgovarati represijom, već argumentima« jer »nema razloga da i ovde ne prihvatimo stav kako ništa nije tako sveto da ne bi moglo biti prevladano«), iako još nose osnovni pečat ove vrste reagovanja — sumnjičavost i distancu — ipak su ukazivali na postepeno napredovanje drugačijeg pristupa u oceni pokreta.

2. On je obeležen sporim i sporadičnim, nevoljnim i selektivnim, te uglavnom instrumentalnim uvažavanjem **samo nekih** inicijativa pokretâ (ekološka i antinuklearna), uz zadržavanje tvrdog stava prema inicijativama koje se smatraju zadiranjem u »strateška opredeljenja« (mirovni pokret, tj. civilno služenja vojnog roka, inicijative za de-mitologizaciju karizmatiskog vođe revolucije ukidanjem Štafete mladosti). Kormilo borbe protiv pokreta preuzimaju uglavnom armijske i druge autoritarne strukture, doduše, uglavnom u obliku povremenih ideoloških kampanja preko štampe.

3. U zavetrini ovih krutih, iako uglavnom verbalnih i 'defanzivnih', odbijanja revandikacija novih pokreta, odvijala se artikulacija i zrenje najnovijeg, trećeg talasa u procenama alternativnih pokreta, nagoveštenog, između ostalog, u tekstu pod karakterističnim naslovom »Paravan za manipulisanje«, objavljenom u BORBI.²²

Ovaj talas karakteriše obnova žestoke i permanentne ideološke kampanje, uz sinhronizovane povremene demonstracije sile (nikad ubedljivo opovrnute 'glasine' o pripremanju »coup d'etat« u Sloveniji, insceniranje spektakularnog »veleizdajničkog« procesa 'četvoročlanoj bandi', i sl.). On se po sadržaju razlikuje od prvog talasa pre svega po pomeranju akcenta »borbenosti« s tradicionalnih bastiona ideološke čistote i 'stvaralaca i čuvara nove Jugoslavije' (izuzimajući JNA) — koji su prilično kompromitovani brojnim aferama i promašajima, te opštim lošim stanjem u društvu — na 'postmoderni' neostaljnistički »masovizam« nacional-komunističke provenijencije, koji legitimitet 'svoje' etno-mitologije gradi na jarnosnoj gradnji i odbacivanju (određeno) 'njihove' (čiji su dio, neizbežno ali i svojom krivicom, postali i novi pokreti).

Ako su karakteristike prva dva talasa uglavnom deo 'prošlosti' i otuda mogu biti predmet koliko-toliko 'objektivne' analize (naravno, na nekom drugom mestu), treći talas je u fazi akceleracije i pregrevanja čiji su ishodi još uvek otvoreni i nepredvidivi. U svakom slučaju, ako je (bila) ispravna pretpostavka da je konstitucionalna fragmentacija, tj. re-feudalizacija poretka (uporedo s pražnjenjem sadržaja velikih ideja emancipacije, krajem mita o radničkoj klasi kao njenom subjektu i s oporim konstatacijama — Županov sa Zaslavskim — o učvršćivanju konzervativne koalicije manuelnog radništva i još-samo-vlastohlepnog establišmenta), stvarajući i razlike u stepenu tolerancije prema liberalizaciji i demokratizaciji pojedinih 'feuda' ipak pripremila plodno tlo i za pojavu pokretâ — od iste pretpostavke se može poći i u bu-

²² »Teško je poverovati da jedan politički koncept, koji u svojoj osnovi nema jugoslovenstvo kao integrativni faktor, koji se ne zasniva na radničkoj klasi kao nosiocu političke akcije i ne primenjuje marksističku metodološku aparaturu — može da bude kompatibilan sa našim političkim sistemom«. (Z. Čičak, »Paravan za manipulisanje«, BORBA, 22. 12. 1986, str. 2.)

dućem istraživanju uzroka sve vidljivije oseke novih pokreta krajem osamdesetih godina u nas. Ova oseka ogleda se u postepenoj dezaktualizaciji nekih 'postmodernih' problema koje su pokreti otvorili, a koji uzmiču pred reaktualizacijom nove/stare »kolektivnosti« gregarnog tipa — nacionalne homogenizacije i/ili populizma — kao izrastanja osobenih oblika protiv-pokreta. Protiv-pokreti predstavljaju »negativno« konfliktno ponašanje koje se, prema Turenu, pokazuje kao preintegrisanost, u kojoj se akter poistovećuje sa **vrednoštim**, otklanja ideju o **unutrašnjem** strukturalnom konfliktu i stavlja sliku **homogenizovane zajednice** (gemeinschaft) pred protivnike preobražane u **neprijatelje**.²³ Na mesto dekodiranja i artikulacije konflikta u pravcu njegove moguće transformacije i/ili razrešenja (što je suština **društvenih** pokreta) stupa »novi kod«, manihejska apsolutizacija konflikta — ekstrapolacijom poznatih parova pojmova: »mi-oni... do »prijatelji — neprijatelji« — i njegovo iznošenje **izvan** strukturalnog miljea u kojem je nastao.

Svaka homogenizovana zajednica, bilo da je zasnovana na zovu »blood and earth«, religiji, romantičarskom uzdizanju ili lamentiranju nad, u pravilu epsko-ratničkom i »epopejskom« tradicijom, odnosno odbrani 'ugrožene' kulture, itd. — uvek je, na prvom mestu, (dis) funkcionalan surogat **ponovo izigranog** društva, dakle, u civilizacijskim okvirima predstavlja retrogradnu pojavu. To potvrđuje i tekući 'eksperiment u prirodnim uslovom — najnovija u nizu 'anti-birokratskih revolucija' (protiv »foteljaša«) na našim prostorima, vođena **odozgo**. Ona se zbiva kao oktroisanje apsolutne nacionalne države **kao zajednice** i nosioca istorijskog razvoja. Između idealizovanog prototipa homogenog, dakle, beskonfliktnog sistema — sekte jednomišljenika-sledbenika karizmatskog »mesije« — i populusa (»mase«) 'ukida se' nužnost posredovanja preko birokratije (u veberovskom smislu — racionalne uprave) i države kao **središta institucionalnog sistema**. Sekta se na makrosociološkom nivou preobražava u totalitarni režim (Turen) koji, udruživanjem dve emocionalno veoma prijemčive vrednosne orijentacije: sirovog komunizma i nacionalizma, lako guši zametke svakog **društvenog** pokreta. I kao što društveni pokret nikada nije razvio samostalno delovanje u nacionalno-revolucionarnom režimu, tako ni »neposredovana komunikacija« vođe i masa nikada nije bila **dovoljan** uslov za tvrdnju o demokratičnosti ovakvih režima.²⁴ Naprotiv: uvek je 'revolucionarno' stvaranje **novog poretka** bio uvod u uništavanje pokreta i pojedinaca na čijem talasu se poredak uzdigao, jer je njegova osnovna logika **razaranje** umesto razrešavanja svih društvenih konflikata, razaranje svih vrsta **društvenih odnosa** (ponajprije javnosti), te, napokon, razaranje svih **akte-**

²³ A. Toraine, »An Introduction to the Study of Social Movements«, **SOCIAL RESEARCH**, Vol. 52, No. 4/1985. Navedeno prema: V. Pavlović (ed.) **OBNOVA UTOPLJSKIH ENERGIJA**, str. 56—57.

Moglo bi se reći da svaki pokret ima 'svoj' protiv-pokret. Ključna linija rasepa među njima nije samo linija ideoloških ili političkih razgraničavanja ('leva' ili 'desna' orijentacija, konzervativno-autoritarna ili liberalno-demokratska streljenja) nego i bitni odnos prema postojećem poretku. Po pravilu, pokreti koji brane postojeći poredak, sprečavaju ili se opiru društvenim promenama ili pak traže povratak na staro, pripadaju grupi regresivnih, konzervativnih i reakcionarnih pokreta, protiv-pokreta. U prosperitetnim periodima poretka ovi pokreti su uglavnom latentni. U periodima društvenih kriza oni oživaljavaju i posaju sve ofenzivniji, pojavljujući se u obliku nekonzervativnih, desničarskih ideologija. nacionalizma ili autoritarnih društvenih orijentacija.

²⁴ »... **Mase** i **politička manipulacija** — to su dva nerazdvojna pojma. Ko kaže mase ... ima na umu određeni sistem u kojem je velikom broju ljudi (»masi«) osporena sopstvena politička volja, kako bi im spolja mogla biti nametnuta tuđa volja, sistem u kojem čovek ne postoji kao subjekt političkog zbivanja (tj. političkog mišljenja i odlučivanja, građanskih prava i dužnosti) već samo kao **objekt** političke manipulacije. ... To je istovremeno sistem sveopšte **mistifikacije**: budući da je **političko mišljenje** zamenjeno **političkom frazom**, sistem funkcionše samo tako što stvara masovnu **lažnu svest** kao pretpostavku svoje egzistencije. ...«

(K. Kosik, **DIJALEKTIKA KRIZE**, Mala edicija Ideja, Mladost, Beograd, 1983.

ra-individualnosti — u ime očuvanja poretka. Istorija svih 'revolucija odozgo' je upravo istorija ovakvih iskustava; uvek iznova podgrevana sklonost ka preskakanju istorije je, nažalost, očit dokaz nezrelosti socijalnog pamćenja, još uvek temeljno impregniranog eshatologijom 'konkretne utopije'.

DISPUTES OF NEW / ALTERNATIVE SOCIAL MOVEMENTS IN YUGOSLAVIA

STJEPAN GREDELJ

Institute for Philosophy and Social Theory, Belgrade

Social movements which denominate themselves as »new/alternative«, appeared in the beginning of the 80-es and, being quite a new phenomenon in the Yugoslav social environment, drew significant attention, not only among social scientists but more or less in the entire public, as well as. The attention being given to these movements greatly varies. It can be defined in a broad span, from mostly displaying emotional acceptance and fancies for them, through attempts of theoretically defining them, to deep misunderstanding, vigorous and growing malicious rejection and ideological condemnation (mainly suffering from a lack of argumentation).

The main objective of this paper is to consider and discuss different perceptions of new/alternative social movements, located on three levels, two of which are, in a way, complementary — these are **theoretical reflections** on the subject and **its self-understanding** — while the third contains common public and finally ideological perceptions (which will not be discussed here broadly).

The first two levels offer, undoubtedly, many more elements for recognition in rational and argumentative discussion, while the third, in contrast to the others, points out its own limits.